

Черноп'ятов С. В.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри права
ПВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля»

ОБ'ЄКТ ОХОРОННИХ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

THE OBJECT OF PROTECTIVE LABOR LEGAL RELATIONSHIPS

Зроблено спробу надати обґрунтування концепції об'єкта охоронних трудових правовідносин як результату впливу заходів правового примусу на правовий статус (правове становище) суб'єктів охоронного (і відповідного регулятивного) трудового правовідношення. Виділено методологічні переваги такої концепції, проаналізовано критичні зауваження до неї. Підкреслюється, що відповідна концепція справедлива і для категорії правовідносин загалом.

Ключові слова: охоронні трудові правовідносини, структура охоронних трудових правовідносин, об'єкт охоронних трудових правовідносин, правовий статус (становище), трудо-правовий примус.

Предпринята попытка предоставить обоснование концепции объекта охранительных трудовых правоотношений как результата воздействия мер правового принуждения на правовой статус (правовое положение) субъектов охранительного (и соответствующего регулятивного) трудового правоотношения. Выделены методологические преимущества такой концепции, проанализированы критические замечания к ней. Подчеркивается, что соответствующая концепция справедлива и для категории правоотношений в целом.

Ключевые слова: охранительные трудовые правоотношения, структура охранительных трудовых правоотношений, объект охранительных трудовых правоотношений, правовой статус (положение), трудо-правовое принуждение.

An attempt to provide a substantiation of the protective labor legal relationships' object conception. The latter is considered as the result of influence of measures of labor legal coercion on the legal status (legal position) of these relations' subjects (which are simultaneously the subjects of the respective regulative labor legal relationships). The methodological advantages of this conception are considered; and its criticism is analyzed. It is accentuated that the respective conception is true for the general category of legal relationships.

Key words: protective labor legal relationships, structure of protective labor legal relationships, object of protective labor legal relationships, legal status (position), labor legal coercion.

Плюралізм думок щодо об'єктів правовідносин в загальній теорії права та галузевих науках дуже широкий. Дискусія точиться на трьох основних рівнях: 1) щодо онтологічного статусу об'єкта правовідносин – чи існує об'єкт правовідносин як такий, чи це штучна та зайва категорія; 2) щодо загального поняття об'єкта правовідносин, методологічні засади конструювання змісту та обсягу такого поняття; 3) щодо обсягу поняття об'єкта правовідносин – що саме варто вважати об'єктом (об'єктами) правовідносин.

Не в останню чергу дискусійність питання пов'язана із тим, що визначення поняття об'єкта правовідносин не мають належного ступеня певності. Однозначне вирішення питання про об'єкт правовідносин та об'єкт охоронних трудових правовідносин, зокрема, має як теоретичне значення для усвідомлення сутності і спрямованості відповідних правовідносин, так і прикладне значення – для забезпечення такого правового регулювання, яке б забезпечувало належний вплив на належний об'єкт.

Питання об'єкта правовідносин, зокрема охоронних, були предметом уваги таких вчених, як-от: М.М. Агарков, М.Г. Александров, С.С. Алексеев, Є.С. Белінський, С.Я. Вавженчук, О.М. Запорожець, О.С. Иоффе, М.П. Карпушин, Д.М. Кархальов, С.Ф. Кечекьян, Г.А. Ожегова, В.Ф. Попондопуло, О.І. Процевський, І.А. Сердюк, Є.В. Слепченко, С.Н. Тагаева, В.С. Толстой, Ю.К. Толстой, Ю.Ю. Томілова, С.Г. Хасанова, В.І. Щербина, О.В. Юриста.

Метою цієї статті є несуперечливе та універсальне визначення сутності об'єкта охоронних трудових правовідносин. Під охоронними трудовими правовідносинами автор розуміє різновид трудових правовідносин (поряд із регулятивними), які виникають на основі охоронних норм трудового права і на підставі передбачених законом специфічних юридичних фактів – відхилень у розвитку регулятивних трудових відносин, – мають своїм змістом права і обов'язки щодо застосування і зазнання заходів трудо-правового примусу, спрямованих на забезпечення нормального розвитку регулятивних трудових правовідносин.

Здебільшого об'єкт правовідносин визначають як:

– ті явища (предмети) оточуючого світу, на які спрямовані суб'єктивні юридичні права та обов'язки [1, с. 329];

– те, з приводу чого виникає/існує саме правовідношення [2, с. 189];

– те, на що впливають суб'єктивні права та юридичні обов'язки [3, с. 81–82];

– те, на що впливає суб'єкт правовідносин [4, с. 136].

Подібні визначення часто доповнюються вказівкою на обсяг поняття, яким зазвичай виступають певні блага. Подібні визначення, які з'явилися ще в 40-х роках ХХ ст. [3, с. 81–82; 5, с. 22–23; 6, с. 117, 119], з деякими модифікаціями, є традиційними для загальної теорії права. Однак вони далекі від довершеності,

адже ключові ознаки об'єкта правовідносин визначаються через такі непевні категорії, як «благо», «спрямованість», «вплив», «привід», «інтерес». Хіба що більше конкретності та певності у визначенні об'єкта правовідносин О.С. Іоффе: «те, на що правовідносини спрямовані, і те, що здатне реагувати на їх вплив» [3, с. 81–82]. Незважаючи на всю загальність такої дефініції, вважаємо її найбільш продуктивною з огляду на важливу ознаку: об'єктом правовідносин є саме те, що здатне змінюватися під впливом правовідносин. Варто надати уточнення, що об'єктом правовідносин варто визнавати саме те, що змінюється завдяки реалізації, а не просто існуванню правовідносин; об'єктом правовідносин варто визнавати саме те, зміна чого під впливом реалізації правовідносин планувалася суб'єктом правотворення як першочерговий результат реалізації правовідносин. Ці уточнення дасть змогу відділити дійсний об'єкт правовідносин від тих явищ (у широкому сенсі), які зазнають змін внаслідок реалізації правовідносин, однак все таки не є їх об'єктом. Продемонструємо це на прикладі реалізації охоронних трудових правовідносин щодо звільнення. Очевидно, що внаслідок їх реалізації справляється чималий вплив на дійсність, зокрема правову дійсність, яка оточує працівника. Змін зазнає психоемоційний стан працівника, його звичайний спосіб життя та психоемоційний стан членів його сім'ї тощо. Відбуваються зміни і в правовому становищі працівника. Крім того, що припиняються індивідуальні трудові правовідносини за його участі, має місце ще низка змін: на працівника не поширюються обмеження та заборони, пов'язані зі специфікою трудових правовідносин, що припинилися (наприклад, обмеження, пов'язані із проходженням державної служби); зникають і додаткові права, і можливості, пов'язані із цими трудовими правовідносинами (наприклад, право на відстрочку від призову на строкову військову службу з метою продовження професійної діяльності); змінюється становище працівника як платника податку з доходів фізичних осіб, єдиного соціального внеску, суб'єкта відносин у сфері соціального страхування на випадок безробіття тощо. Однак об'єктом розглядуваних охоронних трудових правовідносин щодо звільнення варто визнавати лише зміну в правовому положенні працівника і роботодавця, яка полягає у припиненні індивідуальних трудових правовідносин між ними, оскільки саме цей результат планувався суб'єктом правотворення як першочерговий результат реалізації охоронних правовідносин звільнення.

Варто зазначити, що багато правовідносин наслідком своєї реалізації мають не зміну дійсності, а збереження певного положення. Як приклад, можна навести правовідносини власності або інші абсолютні правовідносини. Зазначене абсолютно неприйнятним охоронним правовідносинам, реалізація яких передбачає певні зміни у правовому становищі суб'єктів, спрямовані на компенсацію (в широкому сенсі) вад та дисфункцій у розвитку регулятивних правовідносин.

Таким чином, об'єктом правовідносин, зокрема охоронних, варто вважати те, що змінюється (або

зберігається незмінним – для деяких регулятивних правовідносин) у результаті реалізації правовідносин, за умови, що ця зміна (збереження існуючого стану) передбачалася (планувалася) суб'єктом правотворення як першочерговий очікуваний результат реалізації правовідносин.

У межах загальної теорії права зустрічаємо три найбільш загальних концепції об'єкта правовідносин: 1) об'єкти правовідносин – речі (частіше – блага взагалі, матеріальні чи нематеріальні); 2) об'єкти правовідносин – дії (поведінка) зобов'язаного та уповноваженого суб'єктів; 3) група еkleктичних концепцій, яка намагається поєднати дві попередніх. Крім того, усі теорії об'єкта правовідносин поділяють на моністичні (припускають єдиний об'єкт правовідносин) та плюралістичні (множинність об'єктів правовідносин).

Аналіз наявних концепцій об'єкта правовідносин та об'єкта охоронних правовідносин свідчить про те, що всі вони у чомусь недосконалі, однак є серед них така, яка, на нашу думку, за належного доопрацювання може бути визнана прийнятною для охоронних правовідносин і для правовідносин загалом – «об'єкт правовідносин – правовий статус».

За Б.Т. Базилевим, об'єкт охоронних відносин відповідальності – це правовий та моральний статус правопорушника [7, с. 110–115]. Ю.Ю. Томілова вважає, що, якщо зміст охоронного правовідношення становить право на застосування покарання й обов'язок його понести, об'єкт його – «те, на що спрямовано дане суб'єктивне право і юридичний обов'язок, що відповідає йому. У широкому сенсі об'єкт даного правовідношення – це особа: її фізичне, духовне, матеріальне буття, її правовий і соціальний статус» [8, с. 168–169]. А.В. Кірсанова об'єктом правовідносин відповідальності називає правовий статус суб'єкта цих правовідносин, а саме правопорушника, оскільки основним елементом правового впливу з моменту виникнення і до припинення правовідносин відповідальності є сукупність прав та обов'язків суб'єкта. Уповноважений суб'єкт правовідносин відповідальності здійснює передбачений нормами права вплив на існуючі права, свободи та обов'язки правопорушника, покладення на нього додаткових обов'язків [9, с. 8–15].

Із А.В. Кірсановою категорично не згоден О.М. Запорожець. «Охоронні правовідносини у сфері застосування найманої праці, – зазначає автор, – не передбачають розширення прав уповноваженого суб'єкта у зв'язку з правопорушенням зобов'язаного суб'єкта. Ці правовідносини припускають лише можливість відновлення порушеного права уповноваженого суб'єкта, але не наділ його новими правами» [10, с. 35]. З цим запереченням погодитися не можна. Адже саме шляхом зміни правового статусу суб'єктів охоронних трудових правовідносин і здійснюється «відновлення порушеного права уповноваженого суб'єкта», про яке пише автор. У цьому разі не відбувається, як може здатися спочатку, змішування змісту охоронних трудових правовідносин та категорії об'єкта трудових правовідносин у вигляді

правового статусу. Розглянемо відносини матеріальної відповідальності працівника за шкоду, завдану знищенням майна роботодавця. У межах охоронних трудових правовідносин у роботодавця виникає нове право – право вимоги відшкодування шкоди працівником. Це право є елементом змісту охоронних трудових правовідносин матеріальної відповідальності; воно не належить до об'єкта цих відносин. А вже внаслідок розвитку та реалізації охоронних трудових правовідносин і згаданого права-вимоги роботодавця відповідним чином змінюється і правовий статус роботодавця: у нього виникає нове право – право власності на грошові кошти, передані працівником у порядку відшкодування шкоди (або ж на рівноцінне майно, передане працівником). Відповідних змін зазначає і правовий статус працівника: він втрачає право власності на відповідні грошові кошти (майно). Ці права суб'єктів щодо грошових коштів (майна) не є змістом охоронних трудових правовідносин матеріальної відповідальності, однак є частиною об'єкта цих відносин – правового статусу суб'єктів цих відносин.

У зв'язку із цим не можна погодитися і з другим запереченням О.М. Запорожця: «Охоронні відносини у трудовому праві об'єктивно не впливають на правовий статус суб'єктів. У трудо-правових охоронних відносинах просто знаходять свій прояв окремі сторони правового статусу суб'єктів цих правовідносин» [10, с. 35]. Очевидно, О.М. Запорожець поділяє думку про те, що охоронні права та обов'язки у потенційному, зародковому стані входять до правового статусу суб'єктів регулятивних правовідносин і набувають нової, активної якості під час виникнення охоронних правовідносин. Але ж «активація» охоронних прав та обов'язків – не єдина зміна правового статусу сторін, яка відбувається внаслідок виникнення, розвитку та реалізації охоронних правовідносин. Повернімося до зазначеного вище прикладу щодо відносин матеріальної відповідальності. Розвиваючи думку О.М. Запорожця, мусимо дійти невірогідного висновку про те, що з моменту укладення трудового договору у правовому статусі роботодавця в неактивному стані перебувало право власності на грошові кошти (майно), які згодом будуть передані роботодавцеві працівником в межах реалізації відносин матеріальної відповідальності. Ще на одному прикладі спростуємо, що охоронні відносини у трудовому праві «об'єктивно не впливають на правовий статус суб'єктів». Під час застосування дисциплінарного звільнення відбувається припинення трудових правовідносин. Відповідним чином змінюється правовий статус суб'єктів правовідносин дисциплінарної відповідальності: вони припиняють бути сторонами спільного регулятивного трудового правовідношення; один щодо одного не є більше працівником і роботодавцем, не мають один щодо одного відповідних прав та обов'язків. Очевидно, наявна зміна правового статусу суб'єктів.

Третє заперечення О.М. Запорожця полягає ось у чому: «Правовий статус, згідно з теорією права, є характеристикою суб'єкта, як елемента правовід-

носин. А згідно із системно-структурним підходом, одне і те ж явище не може характеризувати одночасно декілька різних елементів єдиного цілого» [10, с. 36]. Отже, автор бачить у визнанні правового статусу об'єктом охоронних правовідносин змішування категорій об'єкта та суб'єктів правовідносин. Зазначимо, що занепокоєння автора, на нашу думку, є даремним. Суб'єкта як елемент правовідносин характеризує не весь його правовий статус як такий, а лише ті елементи правового статусу, які входять до змісту відповідних правовідносин або суттєво впливають на такий зміст. Наприклад, у правовідносинах матеріальної відповідальності сімейно-правовий, цивільно-правовий, адміністративно-правовий статус працівника не має жодного значення і не стосується його характеристики як суб'єкта правовідносин матеріальної відповідальності. Так само і ті елементи правового статусу працівника або роботодавця, на які можуть вплинути на застосовувані в межах охоронних трудових правовідносин заходи правового примусу, не характеризує безпосередньо суб'єктів або зміст охоронних відносин. Водночас правовий статус – опосередковано через зазначені елементи, на які може вплинути реалізація охоронних відносин – пов'язаний з охоронними відносинами. І якщо такий зв'язок не можна подати через категорію суб'єктів або змісту правовідносин, значить, він лежить у сфері об'єкта правовідносин.

На нашу думку, об'єктом охоронних трудових правовідносин варто визнати результат впливу заходів правового примусу на правовий статус (правове становище) суб'єктів охоронного (і відповідного регулятивного) трудового правовідношення, покликаний усунути дисфункції в розвитку регулятивних трудових правовідносин та/або подолати їх наслідки. Через такий вплив досягається бажана зміна правового статусу (правового становища) сторін охоронних правовідносин, яка усуває дисфункції в розвитку регулятивних трудових правовідносин та/або долає їх наслідки.

Таке визначення має, на нашу думку, переваги:

1) не допускає змішування поняття об'єкта охоронних трудових правовідносин з іншими поняттями, зокрема з іншими елементами складу охоронних трудових правовідносин;

2) демонструє органічний зв'язок усіх елементів структури охоронних правовідносин: *суб'єктів*, які мають права й обов'язки щодо застосування заходів трудо-правового примусу (*зміст*), змістом яких (заходів примусу) є певний правовий вплив на правовий статус (*об'єкт*) *суб'єктів*; об'єкт правовідносин виступає «центром», довкола якого групуються інші елементи складу охоронних трудових правовідносин;

3) підкреслює зв'язок охоронних та регулятивних трудових правовідносин: а) виражає основну спрямованість охоронних трудових правовідносин (передусім, їхнього змісту у вигляді прав та обов'язків щодо застосування заходів примусу) на усунення та/або подолання наслідків дисфункцій у розвитку регулятивних трудових правовідносин; б) відтак ще

раз звертає увагу на необхідність адекватності змісту охоронних правовідносин та заходів трудо-правового примусу характеру відповідних регулятивних трудових правовідносин та характеру їх дисфункцій.

На користь запропонованої концепції об'єкта охоронних трудових правовідносин свідчить і те, що вона може бути застосована і до об'єктів регулятивних правовідносин. Так, якщо абстрагуватися від специфіки конкретних видів регулятивних правовідносин, зрештою, «сухим залишком» завершеного реалізацією всього змісту правовідношення є або певна відома зміна правового положення сторін правовідносин, або збереження правового положення його сторін незмінним. Перший варіант

характерний для відносних правовідносин. Наприклад, внаслідок реалізації виконанням власне трудових правовідносин відбувається зміна правового положення його сторін: правове положення працівника змінюється завдяки виникненню права власності на грошові кошти, отримані в оплату праці, а правове положення роботодавця – завдяки отриманню додаткової вартості внаслідок споживання праці працівника або інших вигод від використання найманої праці. Другий варіант характерний для абсолютних правовідносин, наприклад, правовідносин власності, у результаті належної реалізації яких правове становище власника залишається незмінним.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеев С.С. Проблемы теории права: Основные вопросы общей теории социалистического права : Курс лекций в 2-х томах / С.С. Алексеев. – Т. 1. – Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1972. – 396 с.
2. Общая теория права и государства : [Учебник] / Под ред. В.В. Лазарева. – М. : Юристъ, 1996. – 472 с.
3. Иоффе О.С. Правоотношение по советскому гражданскому праву / О.С. Иоффе. – Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1949. – 143 с.
4. Басин Ю.Г. Вопросы советского жилищного права / Ю.Г. Басин. – Алма-Ата, 1963. – 244 с.
5. Агарков М.М. Обязательство по советскому гражданскому праву / М.М. Агарков. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. – 192 с.
6. Александров Н.Г. Законность и правоотношения в советском обществе / Н.Г. Александров. – М. : Госюриздат, 1955. – 176 с.
7. Базылев Б.Т. Об институте юридической ответственности / Б.Т. Базылев // Советское государство и право. – 1975. – № 1. – С. 110–115.
8. Томилова Ю.Ю. Охранительные правоотношения в механизме правового регулирования : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / Ю.Ю. Томилова ; Моск. ун-т МВД России. – М., 2004. – 220 с.
9. Кирсанова А.В. Правоотношения юридической ответственности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / А. В. Кирсанова ; ГОУВПО «Тамбовский гос. ун-т». – Тамбов, 2009. – 26 с.
10. Запорожець О.М. Механізм регулювання охоронних відносин у трудовому праві : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / О.М. Запорожець ; Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. – Луганськ, 2012. – 189 с.